

VI. TEISĖS ISTORIJA

ORDALIJOS SENOVĖS TEISMO PROCESĖ

Asistentas Gintaras Šapoka

Lietuvos teisės akademija, Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 69

Spaudai pateikta 1999 m. rugsėjo 17 d.

S a n t r a u k a

Ordalijos yra vienas seniausių teisminių įrodymų, atsiradusių dar gentinėje visuomenėje. Jų esmė – iš tam tikro bandymo rezultatų, manant, kad jame tiesiogiai dalyvauja dievybė, sprendžiama, ar kaltinamasis yra kaltas, ar ne. Dažniausiai teisminiai bandymai būdavo atliekami su švariomis gamtos stichijomis – vandeniu ir ugnimi: kaltinamasis buvo plukdomas vandenyje, iš verdančio vandens buvo traukiami įvairūs daiktai, einama basomis per įkaitintą geležį, ugnį ir t.t.

Šiame straipsnyje nagrinėjama ordalijų sąvoka. Ji teisės istorijoje dažnai siejama tik su teisminiais bandymais. Iš esmės ordalijų sąvoka apima ir teisminę dvikovą bei priesaiką, nes buvo manoma, kad ir jose slypi tas pats dieviškasis pradas ir išbandymo elementas: tikima, kad dvikovą, padedant dievams, laimi sakantis tiesą, o teisingą priesaiką dievų akivaizdoje gali duoti tik nekaltasis. Ordalijų sąvokos esminis elementas yra tikėjimas, kad įrodymo tikrumą, teisingumą nulemianti dievybė kaip tiesos absoliutas, o pats bandymas esąs tik vizuali dieviškojo teisingumo išraiškos priemonė.

Ordalijų atsiradimą ir paplitimą nulėmė tuomet suvoktas dieviškasis pradas. Be to, tai buvo teismo proceso veiksmingumo garantas: teisminiai bandymai, dvikova ir priesaika taikyti dažniausiai tik nagrinėjant “neaiškias” bylas, kai trūkdavo akivaizdžių įrodymų. Tam tikros įtakos, taikant ordalijas, turėjo krikščionybė. Bažnyčia pradžioje riboję jų taikymą, tačiau, nepalaužusi šių prietarų gajumo, juos sukrikščionino ir gana plačiai, ypač raganų procesuose, taikė.

Nė viename iš Lietuvoje išlikusių paprotinės ir kitų teisės aktų teisminiai bandymai neminimi. Teisminiai bandymai nežinomi ir visų baltų teisėje. Lietuvoje yra žinoma keletas XVI–XVIII a. raganų teismų procesų dokumentų (daugiausia juos rinko prof. K. Jablonskis), kuriuose daugiausia užfiksuoti tortūrų ir tik keli teisminių bandymų taikymo atvejai. Manytina, kad šie teismų procesai perėmė Vakarų Europos inkvizicijos ir Magdeburgo miesto teisės patirtį. Tačiau teisminiai bandymai čia jau netekę savo pirminės reikšmės ir jais labai tvirtai nebetikima: bandymai taikomi ne tik kaltinamajam, bet ir “doriems” liudytojams, norint įsitikinti, ar bandymo rezultatai nėra klaidingi.

Daugumos teisės istorikų darbuose ordalijos (Dievo teismas) dažniausiai pateikiamos kaip iracionaliausi įrodymai per visą teismo proceso raidą. Kiekviena visuomenės raidos pakopa rodo jos socialinių reiškinių reguliavimo atitinkamą lygmenį ir formą. Būtent todėl, kad ir kaip keistai ar nepriimtinais mums atrodytų, senovės teismo procese kaip teisminiai įrodymai buvo naudojamos ordalijos. Norėdami pagrįsti šių įrodymų tam tikrą racionalų pagrindą, turėtume atskleisti ordalijų sąvoką, jos kitimą, teisminių bandymų atsiradimo prielaidas, būdus ir paplitimą.

Ordalijos teisės istorijos mokslo tyrinėtoms dar gana menkai. Jomis daugiausia domėtasi XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, kai socialiniai mokslai ypač klestėjo. Tuomet daugiau nagrinėtas ir senovės teismo procesas. Teisės istorikai daugiau dėmesio ordalijoms kaip atskirai įrodymų rūšiai neskyrė. Plačiau jas nagrinėjo S. Pachmanas [1], J. Grimmas [2]. S.

Pachmanas gilinasi į rusų teisėje naudotas ordalijas, jų taikymo ypatybes. J. Grimmas plačiau nagrinėjo Dievo teismus, ypač taikytas senovės germanų teisėje, pateikė gausių pavyzdžių. Išsamesnes šių įrodymų studijas išleido vokiečiai V. Schlagenweitas ("Dievo nuosprendis", 1886 m.) ir tik beveik po šimtmečio pasirodė H. Nottarpo knyga [3].

1. Ordalijų sąvoka

Anglosaksų kilmės žodis "ordal" (vėliau vartotas viduramžių lotynų kalboje) reiškia teismą, nuosprendį. Šiuo atveju tai yra ypatingas teisminis nuosprendis, paremtas dieviškuoju pradū, tikėjimu dieviškosios galios teisingumu [1, p. 48].

Ordalijos esmė yra mėginimas ieškoti tiesos, taikant teisminį bandymą, kuris paremtas įtikėjimu, kad, nustatant asmens kaltę, tiesiogiai dalyvauja dievybė. Santykis tarp teisiamojo ir Dievo esąs tiesioginis. Taikoma ordalija, tai yra bandymas, tėra tik tam tikras būdas, kuriuo galima vizualiai atskleisti bandomojo žmogaus santykį su nusikaltimu, tai yra parodyti jo kaltę ar nekaltumą.

Įprastinėmis sąlygomis toks reiškinys bandomajam būtų pragaištingas, tačiau teismo bandymo metu nekaltumą dažniausiai įrodo kaip tik priešingi padariniai – stebuklas. Būtent stebuklas turėtų būti teismo bandymo išdava, kuri įrodytų dieviškojo prado tiesioginį dalyvavimą ir kartu tokiam nuosprendžiui suteiktų nenuginčijamą statusą.

Pats bandymas, dažniausiai įtariamajam ar kaltinamajam sukeliantis fizinės kančias, nesudėtingas. Labiausiai buvo paplitę bandymai su senovės pasaulyje laikyta švaria stichija – ugnimi arba vandeniu.

Gruzinų karaliaus Vachtango teisyno (1723 m.) 6, 8, 9 str. minimos vandens ir ugnies ordalijos: kaltinamasis, norėdamas įrodyti savo nekaltumą, iš katiliuko su verdančiu vandeniu turėjo ištraukti varinį kryžių. Vėliau ranka aprišama ir antspauduojama, o po trijų dienų ieškoma nudegimo žymių, kurios reikšdavo asmens kaltę. Pagal 9 str. bandomasis turėjo paimti į rankas įkaitintą geležį ir ją nešti tris žingsnius, o paskui mesti [5, p. 222]. Buvo tikima, kad Dievo padedamas nekaltasis sugebės iškęsti nudegimus, o kaltasis turėtų palūžti ir neiškęsti tokio bandymo. Panašios ištvėrmės reikalavo ir Sumatros salos redžangų genties teisiniai papročiai: ieškovas arba atsakovas privalėjo iš išlydyto alavo arba verdančio aliejaus nuoga ranka ištraukti gabalą popieriaus arba medžio gabalėlį, ant kurio yra užrašytos Korano eilutės. Jeigu bandymą sėkmingai atlikdavo ieškovas, tuomet baudžiamas būdavo atsakovas, o jeigu atsakovas, – kaltu laikytas ieškovas [5, p. 223].

Paminėti du pavyzdžiai ypatingo stebuklo nereikalauja. Čia svarbiausia yra didelė bandomojo ištvėrmė, kuri, tikima, esanti įmanoma tik dalyvaujant dieviškajam elementui.

Klasikiniai, patys seniausi teisminiai bandymai nekaltumui įrodyti reikalavo antgamtinių padarinių: bandomasis ugnimi turėtų nenudegti, vandeniu – neskęsti (nors galėjo būti ir atvirkščiai). Kaip tik tokie bandymai dažniausiai minimi Vakarų Europos teisės šaltiniuose. Antai anglosaksų teisėje sakoma (Concilium Greatenleagense, II Aethelstan (925-940 m.), 23, 1 str.): "O jeigu tai (ordalija) šaltu vandeniu, tai tegu jį, surištą virve, panardins iki 1,5 uolekčio, o jeigu tai ordalija (įkaitinta) geležimi, tai turi praeiti trys naktys, kol galima bus atidengti ranką" [6, p. 79].

Akivaizdu, kad šio straipsnio pabaigoje minimas reikalavimas "ranką atidengti po trijų dienų" sietinas su nudegimais. Atlikus bandymą ugnimi, bandomojo ranka buvo užrišama ir tik po keleto dienų ieškoma kaltės įrodymų – nudegimų. Įstatymo raidė tiesiogiai neužsimeina, kad kaltę rodo pats nudegimo faktas. Čia svarbiausia, ar dėl nudegimo atsiradusios žaizdos gyja, ar ne.

Be plačiai paplitusių bandymų ugnimi ir vandeniu, buvo žinomos ir kitos ordalijos: kryžavimas, burtai, nuodai.

Afrikoje bene dažniausi buvo bandymai nuodais. Čia taip pat buvo tikima, kad dievai jokiū būdu neleistų mirti bandomajam, jeigu jis nėra kaltas. Tačiau ne visada reikalauta tokių drastiškų padarinių. Štai F. Helbingas ir M. Baueris savo veikale apie tortūras mini ir ordalijas nuodais [7, p. 21]. Madagaskare buvo naudojami vadinamieji "tangen" bandymai. Po valgio proceso šalims duodavo nuodingo tangano (*Tanghania venenifera*) medžio vaisių. Kurį pirmą iš bandomųjų supykindavo, tas ir pralaimėdavo procesą.

Ordalijas tapatinti tik su teisminiais bandymais nėra tikslu. Pati ordalijų sąvoka vis dėlto yra platesnė nei bandymai. Klaidinga nuomonė susidarė dėl pačios sąvokos neapibrėžtumo. Dauguma teisės šaltinių, ypač viduramžių Europos, ordaliją siejo beveik tik su teisminiais ugnies ir vandens bandymais. Vėliau panašios nuomonės buvo kai kurie teisės istorijos tyrinėtojai. Augusto von Krieso knygoje „Įrodymai viduramžių baudžiamajame procese“ (1878 m.) griežtai atskirtos ordalijos kaip teisminiai bandymai ir kaip teisminė dvikova. Panašiai, tik ne taip kategoriškai, teigia ir rusų teisininkas V. Sergejevičius. Kalbėdamas apie įrodymus Rusijos teisės istorijoje, jis atskiria priesaiką, dvikovą ir ordalijas. V. Sergejevičiaus nuomone, tik teisminiai bandymai yra ordalijos [9, p. 355-358]. Tokios pat nuomonės laikosi ir vokiečiai F. Helbingas, M. Baueris bei A. G. Postas.

Kiti teisės istorijos tyrinėtojai linkę išplėsti ordalijų sąvoką (J. Grimmas, S. Pachmanas, G. Köbleris). Jie ordalija laiko ne tik bandymus ugnimi, vandeniu, nuodais, bet ir dvikovą, ir net priesaiką. Jų teigimu, tiek dvikovoje, tiek priesaikoje, kaip teisminiame įrodyme, vyraujantis dieviškasis elementas ir esąs tam tikras išbandymas proceso dalyviui.

Ordalijų tapatinimas su konkrečiais teisminiais bandymais atsirado remiantis išlikusiais teisės šaltiniais. Vakarų Europos viduramžių teisės šaltiniuose, pradedant Lex Salica (V–VI a.) Aethelstano II įstatymais (X a.), ordalijų terminas visur vartojamas tik teisminiams bandymams įvardyti. Konkretus pavyzdys yra X a. pabaigoje anglų teisėje žinomas įstatymas apie ordalijas įkaitinta geležimi ir verdančiu vandeniu. Priesaika ir dvikova dažniausiai minimos atskirai, laikoma atskira įrodymų rūšimi. Akivaizdus įrodymas – danų karaliaus Knuto įstatymo (XI a.) 30.3 str.: „Ir jeigu jie nesiryžta prisiekti, tuomet tegu skiriama triguba ordalija“ [3, p. 88].

Tačiau nereikėtų pamiršti, kad jau šiuo laikotarpiu imta riboti ordalijas. Salijų teisyne minima tik išpirka nuo katiliuko (Lex Salica, L III str.). Teisminius bandymus keičia priesaika, dvikova. Pačių ordalijų aukso amžius buvo paprotinės teisės laikais, kai dar nebuvo itin stiprių valstybinių darinių, Bažnyčios įtakos, vyravo genties vyresnybės galia. Būtent tuomet priesaika turėjo daugiau teismo bandymo požymių, todėl galėjo būti suvokiama kaip ordalija.

Aptariant žodžio „ordal“ reikšmę, reikia atsižvelgti ir į tai, kaip šis terminas verčiamas į kitas kalbas: vokiškai *Gottesurteil* – Dievo nuosprendis, *Gottesgerichte* – Dievo teismas, *Urteili* – I senovės vokiečių aukštaičių kalboje – nuosprendis; rusiškai – Суд Божий. Kaip matome, ordalijų sąvoka niekur nėra tapatinama su teisminiu bandymu. Teisminis bandymas čia tėra tik viena iš ordalijos rūšių, o pačios ordalijos dažniausiai įvardijamos kaip Dievo teismas. Ir tik siaurąja prasme ordalijos laikomos teisminiais bandymais. Tokios nuomonės buvo ir garsus XIX a. vokiečių teisės istorikas Jakobas Grimmas. Jis ordalijomis laikė įvairius teisminius bandymus, dvikovą ir priesaiką [2, p. 909-910].

Platesnis ordalijų sąvokos aiškinimas taip pat pagrindžiamas pagrindiniais jų požymiais. Ordalijos, kaip teismo įrodymo, išskirtinis bruožas esąs jos dieviškasis pradas. Išgaunant šį įrodymą, antgamtinė jėga dalyvauja tiesiogiai, ir tik iš jos pateiktų ženklų yra nustatoma asmens kaltė arba nekaltumas. Bandymo, dvikovos, priesaikos rezultatai kaip tik ir yra šie ženklai. Duodant priesaiką, dievybė dalyvauja pačiame procese.

Teismo procese taikyti teisminiai bandymai, dvikova arba priesaika turėjo būti pripažįstami kaip savarankiški teisminiai įrodymai. Šie įrodymai ypatingi tuo, kad jie lemia bylos baigtį, yra svarbiausi ir neginčijami. Įrodymų absoliučią viršenybę prieš kitas įrodymų rūšis taip pat lemia pirmasis požymis, t.y. Dievo teismo autoritetas.

S. Pachmanas, be būtinų požymių, ordalijoms priskiria dar keletą kitų. Pirmiausia, dauguma ordalijų reikalauja stebuklo, kuris ir įrodo Dievo teisingumą. Autorius mano, kad antgamtinių padarinių nekaltumui įrodyti reikalavo tik teisminiai bandymai. Tačiau iš jau pateiktų pavyzdžių matome, kad kai kuriose šalyse (Gruzijoje, Indijoje) ypatingų rezultatų atliekant bandymus nelaukta. Svarbiausia užduotis, įrodant nekaltumą, – iškęsti fizines kančias, kurias suteikdavo pats bandymas.

Apibendrinant ordalijų sąvoką, tikslingiausia pateikti Gerhardo Köblerio teisinių terminų žodyne pateiktą ordalijų apibrėžimą:

“Dievo teismas (ordalija) – yra viduramžių teismas, nuosprendis, kuriam įtakos turi Bažnyčia, nustatantis apkaltinto asmens kaltę ar nekaltumą iš dieviškos kilmės išorės ženklų (pvz., įkaitintos geležies nešimas, dvikova)” [10, p. 158].

2. Ordalijų atsiradimo prielaidos

Kada ir kur ordalijos atsirado, nėra nustatyta. Pripažįstama, kad ši įrodymų rūšis yra viena iš seniausių. Tai įrodo jos esmėje glūdintis begalinis prietaringumas, o, be to, seniausiuose ordalijų pavyzdžiuose neaptinkame krikščionybės pėdsakų. Tik vėlesniais laikais (nuo VI–XIII a.) šiame procese atsirado krikščionybės elementų – kryžiaus bučiavimas prieš priesaiką, būtinas dalyvavimas šv. Mišiose prieš teisminį bandymą ir kt. Seniausios ordalijos yra bandymai ugnimi ir vandeni (Hamurapio teisynas, Manau įstatymai). Ugnis ir vanduo yra laikomi šventomis stichijomis. Tai vieni iš pirmųjų žmogaus garbintų objektų. Pagoniškajame laikmetyje kiekvienai tautai tai buvo dievybės įsikūnijimas tiek vakarų, tiek rytų kultūrose.

Didžiausią reikšmę ordalijos turėjo gentinėje visuomenės santvarkoje. Bene seniausias teisėjas buvo gentinės bendruomenės vado, seniūno teismas, kurio valdžioje buvo ne tik visas turtas, bet ir bendruomenės nariai. Tokiam seniūno teismui itin svarbu buvo, kad teisminis procesas būtų greitas, veiksmingas, nes būtina valdžios išlikimo sąlyga yra gebėjimas palaikyti socialinę pusiausvyrą bei santarvę. Kadangi nebuvo teismo institucijų, neišplėtotas procesas, todėl, nagrinėjant “tamsias bylas”, lengviausia ir veiksmingiausia buvo taikyti ordalijas.

Kuriantis valstybėms, jų institucijoms, atrodytų, turėjo tobulėti ir teisminis procesas, atsirasti galimybė rasti kitokių teisingumo garantijų. A. Postas nurodo, kad valstybių kūrimosi laikotarpiu (ankstyvaisiais viduramžiais V–X a.) seniūnų teismai išliko, jie tapo pavaldžiais aukščiausiajai valstybės valdžiai. Karaliai skirdavo teisėjus, tačiau pradžioje jie tik vedė procesą, o nuosprendį lėmė seniūnai [5, p. 216.]. Tokiam perėmimui turėjo būti palankios sąlygos. Jos susidarė viduramžių Europoje.

Pirmiausia tai lėmė politinė padėtis. IV a. Vakarų Europoje barbarai ėmė puldinėti Romos imperiją. Germanų gentys nukariavo vakarines provincijas. Frankai, viena iš germanų genčių, VIII–IX a. stengėsi suvienyti žemes į galingą imperiją. Karolis Didysis stengėsi sukurti galingą valstybę pasitelkęs karinį sumanumą. Tačiau Karolingų imperija neatlaikė slavų, vikingų antpuolių, ir IX a. Europa vėl buvo suskaidyta, likusi be tvirtų valstybės darinių.

Silpna valstybė, jos institucijos negalėjo iš naujo formuoti teisės, keisti teismo proceso. Todėl, žlugus centrinei valdžiai, bendruomenės ir toliau taikė paprotinę teisę. Netgi vėlesniu feodalizmo laikotarpiu centrinė valdžia teisingumą vykdyti iš dalies perdavė žemės valdytojams – feodalams, kurie rėmėsi vietos papročiais. Prisiminus ordalijų dieviškąjį pobūdį, viduramžių visuomenės prietaringumą, galima teigti, kad visa tai sudarė tinkamas sąlygas gyvuoti šiai įrodymų rūšiai.

Kita ordalijų atsiradimo teisės šaltiniuose prielaida yra kultūrinė-religinė. Reikia atsižvelgti į tai, kokių būdu buvo kuriami nauji teisės šaltiniai, koks požiūris buvo į senąją teisę. Apie tai rašė kultūros tyrinėtojas Levas Karsavinas: “Kiekviena frankų valstybės tauta gyveno savo teisėmis... Merovingai negalėjo ir nenorėjo atmainyti romėnų arba barbarų teisių, nemanyt nemanė rašyti naujas vienodas teises; tik įsakė, kad bylose labiausiai būtų žiūrima atsakytojo teisės... Naujus įstatymus leisdami Merovingai turėjo galvoje visus ir bet kurios tautybės savo valdinius” [11, p. 185-296].

Be to, L.Karsavinas pabrėžė, kad frankų Lex Salica išlaikė germaniškas tradicijas. Tai matosi iš to, kad Lex Salica nėra liudytojų, o tik priesaika, tvirtinama kitų liudytojų, ir ordalijos.

Dievo teismų kaip įrodymų taikymą skatino, o kartu ir varžė krikščionybė. Oficiali krikščioniškojo pasaulio Bažnyčia pradžioje bandė riboti Dievo teismų taikymą ir laikė šiuos įrodymus pagonybės išdava. Didesnį pasipriešinimą bažnyčia parodė, kai įsitvirtino pasaulietinio gyvenimo valdžioje ir XII a. išplėtė įtaką visoje Vakarų Europoje. Buvo įvesta bažnytinio teismo sistema su vietos tribunolais. Popiežius tapo Bažnyčios galva ir viso krikščioniškojo pasaulio vyriausiuoju teisėju. Formavosi atskira kanonų teisė, popiežių sprendimai tapdavo bažnyčios teise (dauguma popiežių tuomet buvo teisininkai – Aleksandras III, Inocentas III, Grigalius IX) [12, p. 20]. Vėliau (XIII a.) Katalikų bažnyčia suvaidino lemiamą vaidmenį

nykstant ordalijoms. Priešingai nei germanų ar romėnų teisėje, buvo sukurtas atskiras baudžiamasis procesas, kuris rėmėsi faktų tyrimo byloje teorija. Būtent kanonų teisė viduramžių procesą pakeitė iš esmės – jis tapo modernesnis. Kaip tik 1215 m. visuotinis Bažnyčios Laterano susirinkimas galutinai uždraudė bažnyčios tarnams dalyvauti Dievo teismų procesuose [13, p. 34].

Antra vertus, krikščionybė ankstyvaisiais viduramžiais buvo nepajėgi kovoti su ordalijomis, nes tautose gyvavo itin stiprus įsitikinimas jų dieviškuoju teisingumu. Ordalijų pavyzdžių galima rasti netgi Biblijoje (Įst. 17 18, -13).

Kartu reikia prisiminti, kokių būdu plito krikščionybė. Pagoniškojo pasaulio ritualai savo forma buvo panašūs į krikščionybę. Bažnyčia paprasčiausiai stengėsi sukrikščioninti esamus dievus. Toks religijos skverbimasis nesukėlė stipraus pagonių pasipriešinimo. Konkretūs germanų dievai perėmė šventųjų funkcijas. Tokiu būdu į krikščionybę įsiskverbė ir pagoniškų elementų, ir tai tapo gera prielaida taikyti ordalijas. Šiuo atžvilgiu įdomus Levo Karsavino teigimas: "... kai kurios keltų ir germanų tikybos tendencijos sutiko su krikščionyste įvairiai pasireiškiančius dievybės jūtimus; paskui – tvirtas tikėjimas, kad Dievas visur ir visuomet veikia ir realiai santykiauja su žmonėmis, kaip jie tarpusavy" [14, p. 20-21].

Toks įtikėjimas dar labiau galėjo sustiprinti ordalijų dieviškąjį pradą, o kartu jas įteisinti krikščioniškajame pasaulyje. Vėliau tuo bažnyčia pasinaudojo, ypač inkvizicijos procesuose. L. Karsavinas čia pat pateikia originalų Dievo teismą: "Ilgai ginčijosi dėl tikėjimo du diakonai – katalikas ir arijonas; kadangi negalėjo vienas antro įtikinti, tai pasiryžo klausimą išspręsti ordališkai... – užkaitė katilą vandens ir įmetė žiedą. Žiedą iš verdančio vandens ištraukęs katalikas įrodė, paties Dievo padedamas, kad jo tikėjimas geresnis" [14, p. 20].

Tolesnei ordalijų taikymo praktikai buvo palankus ir senovės baudžiamasis procesas. Nors dabar ordalijos atrodo kaip iracionaliausias įrodymas teisės istorijoje, tačiau jos visai atitiko tuometinę teismo proceso dvasią. Antai I. J. Foinickis nurodo, kad pirmosios pažeistų papročių gynimo formos susiklostė dar prieš susidarant valstybei. Labiausiai klestėjo keršto institutas. Ankstyvuojų feodalizmo laikotarpiu teismo vaidmuo buvo nedidelis. Svarbiausia buvo proceso šalių veikla: ieškovas pats traukia atsakovą į procesą, liudytojus taip pat turėjo atsivesti patys [15, p.16]. Teismas nebuvo aktyvus, o šalys ne visada galėjo surinkti įrodymus, todėl ordalijos buvo tiesiog būtinos norint išspręsti sudėtingesnę bylą.

A. Kriščiukaitis savo veikalė [16] teigia, kad senovės procesas buvo grynai rungtyniškas – proceso varomoji jėga – šalys. Dar daugiau – pradžioje buvo paprasčiausia teisminė dvikova, kuri tik vėliau virto "įrodymų dvikova" – rungtynišku procesu. Anot A. Kriščiukaičio, frankų-germanų valstybėse grynas rungtyniškas procesas išliko iki VIII a., todėl, dėl anksčiau minėtų aplinkybių, kaip įrodymai čia daugiausia taikyti šie įrodymai: priesaika, dvikova ir teisminiai bandymai. Nuo Karolio Didžiojo (VIII a.) procese ima vyrėti valstybės iniciatyva, įsigali inkvizicinis procesas, kuriame išnyksta net ir nusivalomoji priesaika, o ordalijas keičia tortūros [16, p. 2-3].

Ordalijų įtvirtinimą teisės šaltiniuose taip pat lėmė senovės proceso forma ir uždaviniai. Dabartinio teismo proceso užduotis – nustatyti įvykio eigą. Tiesa nustatoma remiantis įrodymais. Archainiame procese tai nebuvo svarbiausia užduotis. Anot H. Hattenhauerio, senovės teismo procesas turėjo kurti teisę bei pakeisti teisminį statusą. Tai formalus procesas, persmelktas archainio mąstymo. Toks mąstymas taip giliai paveiktas esamos pasaulėžiūros, religijos, kad iš esmės negalėjo atkurti įvykio tikrovės. Vadovaujantis ankstyvųjų viduramžių pasaulėžiūra, – tikrovė tiesiog neįrodoma. Nuosprendis daro ginčo išsprendimą tikrą. Todėl nebuvo jokio archainio proceso įrodinėjimo vedimo tvarkos. Jį, kaip ir kitus teisinius veiksmus, susiejo stebuklingas bylos vedimas, mistifikavimas, tik ne tikrovės nustatymas [17, p. 39-40]. Būtent todėl ir buvo įmanomas Dievo teismų taikymas teismo proceso metu.

Viduramžių Europoje buvo pakankamai gera terpė teismo procese kaip vieną iš įrodymo rūšių taikyti ordalijas. Panašios sąlygos taikyti ordalijas buvo visame pasaulyje: senovės rungtyniškas teismo procesas, religijos įtaka (Rytuose šiuo atžvilgiu netgi palankesnės sąlygos, nes ordalijas varžė tik krikščionybė), panaši pasaulėžiūra.

3. Ordalijų paplitimas

Ordalijos anksčiausiai paminėtos Indijoje išlikusiuose rašytiniuose šaltiniuose – sanskritu rašytuose literatūros kūriniuose – Vedose (II–I tūkst. pr. Kr.). Apie tai užsimenama viename iš Ramajamos posmų. Geroji deivė Sita, norėdama paneigti pavydulingo vyro Ramos įtarinėjimus, turėjo atlikti ugnies bandymą. Panašūs bandymai ugnimi minimi ir kituose Vedų rinkiniuose: Samaveda, Atarvaveda, Rigveda [18, p. 227].

Bene pirmiausiai Dievo teismai minimi Babilono teisės šaltiniuose. Dviejuose Hamurapio teisyno (XVIII a. pr. Kr.) straipsniuose paminėti bandymai vandeniu. Panašūs bandymai minimi ir Indijos Manau įstatyme, datuojamame II a. pr. Kr. (114 str.–115 str.): “Arba (teisėjas) gali ypatingais atvejais priversti tą (kurį nori išbandyti) prisiliesti prie ugnies arba nugramzdinti į vandenį, arba prisiliesti prie žmonos ir sūnaus galvų. Tą, kurio ugnis nenudegina, kurio vanduo tuoj pat neiškelia į paviršių, kuriam greitu laiku neįvyksta nelaimė, turi būti laikomas teisingai prisiekusiu” [19, p. 38].

Indijoje ordalijos (ugnies, šalto ir karšto vandens, nuodų, burtų ir svėrimo) išliko net iki XVIII amžiaus. Dievo teismai buvo žinomi visose provincijose. Bombėjuje naudoti karšto vandens, įkaitintos geležies bandymai ir priesaika, Dekane – bandymai su gyvatėmis (iš pintonės, pilnos gyvačių, reikėjo ištraukti monetą).

Teisminiai bandymai žinomi ir senovės Sirijoje. P. Koschakerio verstoje senovės Sirijos teisės knygos 24 str. minima vandens ordalija, taikoma sprendžiant teisinius šeimos ginčus: “Jei aš nesu tikras, tuomet reikia (kaltininkui) eiti prie upės. Jeigu žmogus iškyla, tuomet turi sumokėti trigubą kainą” [20, p. 29].

Dievo teismai taip pat buvo budizmo religijos šalyse: Kambodžoje, Birmoje, Ceilone. Vokiečių teisininkas J. Padochas teigia: “Čia ordalijos giliai įaugę į tautų pasaulėžiūrą, nes tiesiogiai atitinka grynąjį budizmą. Galima aptikti vandens, geležies, ugnies ir žvakių ordalijas. Taikant ją (pastarąją), lemia žvakės degimo laikas. Be to, naudotos burtų ir prakeikimų ordalijos” [21, p. 28].

Ordalijos buvo gana paplitusios ir senovės žydų teisėje. Ilgiausiai išsilaikė vandens ordalija su prakeikimu. Bandomasis turėjo gerti vandenį iš indo, į kurį buvo įdėtas pergamentas su prakeikimu. Jeigu po bandymo nieko blogo neatsitikdavo, tuomet laikyta, kad asmuo yra nekaltas. Šie bandymai buvo taikomi kaltinant santuokine neištikimybe. Panašų atvejį, taikytą pas žydus, nurodo ir M. Kovalevskis: “Jei įtardavo moterį sangulaujant, tai duodavo gerti kartaus gėralo. Jei moteriškei imdavo pūsti vidurius, tai reiškė, kad moteris iš tiesų yra kalta”.

Tolimuosiuose Rytuose ordalijos buvo paplitusios iki pat Japonijos. Čia jos taikytos iki VIII amžiaus. Kaip teigia dr. J. Padochas, Dievo teismai buvo įteisinti šalia kraujo keršto ir kankinimų. Tokia padėtis iš esmės nepasikeitė ir VIII a. Taihe teisyne [21, p. 66]. Autorius teigia, kad senoji Japonijos baudžiamoji teisė ir procesas yra perimti iš Kinijos. Vadinas, ordalijos turėjo būti ir Kinijoje. Tokiai nuomonei prieštarauja A. Postas. Jis teigia, kad senovės Kinijos teismas nepripažino nei priesaikos, nei teisminių bandymų [5, p. 223]. Autorius šio teiginio vis dėlto nepagrindžia, o išvadą daro tik remdamasis tuo, kad tokių bandymų nėra aptikta kinų teisės šaltiniuose. Remiantis J. Padochu, galima būtų tvirtinti, kad Dievo teismai buvo ir Kinijoje. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad Kinijoje gana anksti įsitvirtino konfucionizmas, artimesnis filosofinei doktrinai (551-479 m. pr. Kr.) nei religijai. Ši doktrina daugiausia dėmesio skyrė visuomenės santvarkos idealo kūrimui. Tam buvo pasitelkiamos etinės ir religinės kategorijos [22, p. 44-47]. Dievybės kulto sąvoka čia nebuvo labai svarbi. Imperatorius tampa Dievo atstovu žemėje, todėl ir aukščiausiasis teisingumas vykdomas per imperatorių. Taigi ordalijos galėjo anksti netekti savo dieviškojo prado, o kartu ir prasmės.

Kaip matome, ordalijos buvo pakankamai paplitusios Rytų šalyse. Jos gerai žinomos ir Europoje. J. Grimmas ir S. Pachmanas nurodo, kad Europoje jos dažnos senovės germanų, skandinavų teisėje, bet dažniausiai jas taikė anglosaksų bei slavų tautos: čekai, serbai, lenkai ir rusai.

Galima teigti, kad Dievo teismų paplitimas yra beveik visuotinis: šie teisminiai įrodymai žinomi tiek Rytų, tiek Vakarų senovės teisės šaltiniuose; jie fiksuoti seniausiuose rašytiniuose šaltiniuose ir siekia net XVIII amžių.

Paplitę panašūs, o kai kur net identiški bandymai (ordalijos įkaitinta geležimi, tiek Indijoje, tiek pas germanus reikalaujama nešti šią geležį devynis žingsnius) tik dar kartą įrodo Dievo teismų pirmąją bendruomenės laikų prigimtį.

Visai suprantama, kad kai kurių tautų teisės šaltiniuose tokių bandymų nebeaptinkama. Tai lėmė savita šių tautų kultūrinė raida, ankstyvi ir tvirti valstybiniai dariniai, stiprus teismų valdžios pavaldumas valstybei, menka religijos įtaka (Kinija, iš dalies – antikos valstybės). Kita priežastis – daug teisės šaltinių paprasčiausiai neišliko, ypač paprotinės teisės normų. Ordalijos dėl savo specifikos daugiausia buvo taikytos gentinės visuomenės laikotarpiu. Vėliau dalis šių bandymų buvo fiksuoti teisės šaltiniuose (Lex Salica, Saksų veidrodis ir kt.), tačiau čia ordalijos tokios reikšmės jau nebeturėjo.

Viduramžių Europoje apie Dievo teismus pirmiausia užsimena Salijų teisyne (LIII str.), Frankų teisyne minima vandens ordalija, o tiksliau išsipirkimas nuo jos. Vėlesni frankų įstatymai žino tik priesaiką (Lex Saxonum, 802-803 m.; Capitulare Missorum Generale, 802 m.). Šiuo laikotarpiu (V–XIII a.) ordalijos Europoje buvo gana paplitusios, nors sunku spręsti, ar dažnai buvo taikomos, nes aiškiai matyti didėjanti priesaikos reikšmė – teisinius bandymus keičia priesaika.

Anglų teisėje ordalijos buvo itin paplitusios ir jos teisės šaltiniuose, palyginti su kitų tautų teisės šaltiniais, minima daugiausia jų taikymo atvejų. Viena iš pirmųjų bandymų vandeniu mini Ine tiesa (46, 1 str.), 688-726 m. Vėlesniuose teisyneose minimi ir ugnies bandymai bei priesaika – Athelstano II įstatymai (X a.), Knuto įstatymai (XI a.). Ypač svarbus X a. įstatymas, skirtas tiesiogiai teisiniams bandymams – įstatymas apie ordalijas karštu vandeniu ir ugnimi.

Vokietijoje ordalijų pavyzdžių tenka ieškoti senovės germanų teisės šaltiniuose. Teisinius bandymus ir dvikovą mini Henriko II ir III konstitucijos (Constitutio Henrici II, 1019 m., 2, 3 str.) [20, p. 38].

Vėlesni teisės aktai daugiausia mini dvikovą arba priesaiką: šv. Romos imperijos imperatoriaus Fridricho I Reino taika Frankonijai (1179 m.), Žemės teisė – Saksų veidrodis (XIII a. 1 knyga 38 str.), Karolina (1521 m., CVIII str.).

Slavų kraštuose ordalijos daugiausia įtvirtintos paprotinės teisės šaltiniuose. Lenkų tiesa (XIII a.) mini tiek dvikovą (V, VIII, XXIII str.), tiek teisinius bandymus (XXIV str.). Rusų tiesoje (IX a.) taip pat panaši padėtis. Iš slavų kraštų teisminių bandymų gausumu išsiskiria Čekija. Geriausiai čia žinomas teisyne, kuriame įtvirtinti dievų teismai – Otono I Statutai (1229 m. 9, 19, 37 str.). Dar daugiau teisminių bandymų galima rasti XIII–XIV a. teisyne Kniha Rožmerska 157, 158, 160-162, 171, 178-179, 184 straipsniuose.

4. Ordalijų taikymo atvejai

Pagrindinė sąlyga daugumoje tokių bylų, kuriose taikytos ordalijos, – nėra kitų įrodymų arba tie įrodymai yra nepakankami. To buvo reikalaujama daugumoje teisės aktų. Vokiečių Leno teisės 100 str. sakoma: “Jeigu kiekvienas priesaika įrodinės savo, tai reikėtų padalinti tarp jų arba patikrinti priesaikų tikrumą Dievo teismu. Negalima Dievo teismą taikyti kiekvienoje byloje, o tik ten, kur tiesa negali būti išaiškinta (įprasto) teismo pagalba, tik tuomet taikomas Dievo teismas” [16, p. 295].

XII a. anglų teisyne Klarendonijos asiza nustato, kad ordalija gali būti taikoma, kai žmogžudystės ar plėšimo byloje nėra pakankamai surinkta įrodymų, taikoma vandens ordalija (8 str.): “Ir jeigu pasirodytų, kad kaltinamasis pagal turimus faktinius duomenis arba pagal gandus, arba pagal turimą priesaiką yra plėšikas arba žmogžudys, arba juos slėpė, tai jis turi būti areštuotas ir jam taikomas teisminis bandymas...” [16, p. 367].

Klarendonijos asizos 8 str. pavyzdys rodo, kad viduramžiais teisinius bandymus keičia priesaika. Teisminiai bandymai taikomi tik tuomet, kai priesaika nepasitikima, yra pagrindo įtarti, kad ji yra melaginga.

Patys sunkiausi ir pavojingiausi teisminiai bandymai dažniausiai taikyti tik padarius sunkų nusikaltimą: nužudymą, vagystę, išžaginimą. Čekijos XIII a. teisyne Kniha Rožmerska nurodo, kad vandens ordalija skiriama apiplėšimo (157 str.), neteisėto miško kirtimo (158 str.) bylose. Ordalija ugnimi skiriama asmeniui, kuris įtariamas pavogęs bites (179 str.), žalojęs vaismedžius (178 str.), nužudęs ar suluošinęs žmogų (180 str.) [6, p. 840], Senovės Babilono Hamurapio įstatyme nurodyta, kad vandens ordalija taikoma įtarus raganavimu (2 str.) [19, p. 9]. Rusų tiesa (plačioji redakcija) nurodo, kad teisminiai bandymai taikomi tik

padarius žmogžudystę arba vagystę. Teisminiams bandymams taikyti nustatytos dar ir papildomos sąlygos: esant vagystei – tik kai nėra įvykį mačiusių liudytojų arba nėra voginio, o žmogžudystės – liudytojai yra nepatikimi, duoda prieštarigus parodymus arba liudytojai yra vergai [1, p. 74]. A. Lochvickis nurado, kad pagal Rusų tiesą vandens bandymai buvo skiriami esant ginčui dėl skolos gražinimo [23, p. 513].

Indijos įstatymų sąvadas Manau 114 str. sakoma: “Arba (teisėjas) gali ypatingai svarbiais atvejais priversti tą (kurį jis nori išbandyti) prisiliesti prie ugnies...”. Manau įstatyme konkrečiai neįvardyti nusikaltimai, kuriuos tiriant turi būti taikoma ordalija, tačiau “ypatingai svarbūs atvejai” galėjo reikšti kaip tik sunkius ir neišaiškinamus nusikaltimus [19, p. 38].

Teisminiai bandymai gentinėje visuomenėje buvo taikomi visiems bendruomenės nariams, neatsižvelgiant į jų socialinę padėtį. Tokia nuostata galiojo ir ankstyvaisiais viduramžiais (buvo pateiktas pavyzdys, kai ordaliją taikė austrų karaliui Lotharui III). Nuo VI a. imta riboti asmenų, kuriems galėjo būti taikomi tokie bandymai, ratą. Lex Salica (LIII str.) numatė išpirką nuo bandymo katiliuku. Tokią išpirką dažnai išgalėjo susimokėti tik kilmingieji. Čekijoje Statuta Ducis Ottonis (1229 m.) 9 str. numato: “Jeigu koks nors kilmingas vyras turės prieš save kaltinimą, tai tegul už jį vandens bandymą atliks jo valstietis ir jeigu neatliks sėkmingai, tai tegul užmoka 300 denarų” [3, p. 834]. Toks atstovavimo institutas rodo, kad tiesiogiai ordalija galėjo būti taikoma tik žemo luomo asmeniui. Kituose teisės šaltiniuose yra tik nurodoma, kad ordalija taikoma nelaisviems asmenims. Etelstano įstatymo (X a.) 19 str. numatyta, kad ordalija taikoma tik vergui [19, p. 355]. Atstovavimo institutas dažniausiai taikytas teisminės dvikovos atvejais. Pradžioje, skiriant teisminę dvikovą, nebuvo žiūrima proceso šalių fizinės ar kitokios lygybės – absoliučiai tikėta, kad kiekvienu atveju viską lemia dievai. Vėliau, silpnėjant tikėjimui visų ordalijų dieviškąją prigimtį, imta reikalauti teisminės dvikovos šalių lygybės. Taip atsirado samdiniai. Rusijoje Ivano III teisyne (1497 m.) nurodyta, kad karys kaunasi su kariu, jei tenka kautis moteriai, tuomet vietoj savęs siunčia samdinį [23, p. 516].

Esant tokioms ordalijų taikymo sąlygoms, sunku pasakyti, ar dažnai jos buvo naudojamos teismų praktikoje. S. Pachmanas ir J. Grimmas teigia, kad ordalijos (teisminiai bandymai) taikytos retai, nes proceso šalims jos reikšdavo pražūtį, todėl dauguma iš karto pripažindavo vos teismui paskyrus Dievo teismą. Atskiri “laimingi” atvejai kruopščiai užfiksuoti kronikose, todėl dabar susidaro klaidingas vaizdas, kad jos buvo dažnai taikytos [1, p. 70]. Su tokiu tvirtinimu vargu ar galima sutikti. Iš jau pateiktų pavyzdžių matyti, kad ordalijos galėjo būti naudingos vienai iš proceso šalių: dauguma teisyne draudė teisminius bandymus skirti feodalams. Taip pat teisyneose ne visada buvo reikalaujama antgamtiškų arba pragaištingų bandymo rezultatų.

Galima spėti, kad nemažai dėmesio buvo skiriama bandymo rezultatų interpretavimui. Vakarų Europoje teisminiuose bandymuose dalyvaudavo dvasininkai. Apie jų dalyvavimą teisminiuose bandymuose ir reikšmę beveik nekalbama nė viename teisyne. Dažniausiai teisyneose įvardyta ordalijų rūšis ir kada ji skiriama, tačiau ne visada nurodoma, kokie bandymo rezultatai reiškia kaltę. Todėl galima manyti, kad šventikai tiek pagonybės, tiek krikščionybės laikais turėjo nemažą įtaką: galėjo atitinkamai paruošti proceso šalis, apsaugoti ar kitaip paveikti teismo bandymo rezultatus. Rusų tiesą (CXLI str.) nurodo, kad teisminis bandymas įkaitinta geležimi atliekamas naktį [1, p. 72]. Šiuo atveju bandomąjį buvo galima atitinkamai paruošti ir apsaugoti nuo nepageidaujamų rezultatų. Teisminiai bandymai ugnimi vokiečių teisėje kartais būdavo skiriami abiem proceso šalims [1, p. 76]. Tikėtina, kad abi šalys nudegdavo, tad ar tai neprieštarauja ordalijų esmei? Vadinasi, svarbu buvo tai, kaip aiškinami bandymo rezultatai: kas daugiau nudegė, kokios žymės liko, kaip gyja žaizdos. Čia kaip tik galėjo reikštis žyniai, dvasininkai ar teismo pareigūnai. Rusų tiesa mini, kad už bandymo ugnimi taikymą bandomasis moka geležies mokestį (0,5 grivinos) diečkui arba kalavijininkui [1, p. 78]. Tikėtina, kad šie teismo pareigūnai ne tik suruošdavo patį bandymą, bet ir galėjo vienaip ar kitaip turėti įtakos bandymo rezultatams.

Tokios pateiktos teisminių bandymų sąlygos yra pačios bendriausios. Atskiri teisynei galėjo daugiau riboti arba praplėsti Dievo teismų taikymą išskirdami dar kitas sąlygas.

Panašios taikymo sąlygos galiojo priesaikai ir dvikovai. Esminis skirtumas yra tas, kad šios įrodymų rūšys buvo paprastesnės, todėl ir taikytos, kai deliktai arba ieškinio suma bū-

davo mažesni. Rusų tiesoje nurodyta, kad prisiekinėti galima, kai ieškinio suma ne didesnė kaip 2 grivinos [1, p. 94].

Ankstyvųjų viduramžių Europos teisės šaltiniuose gana detalai reglamentuotos teisminių bandymų taikymo sąlygos ir procesas. Tai rodo, kad ordalijos galėjo būti dažnai taikomos. IX–XV a. ordalijas ėmė veikti krikščionybė. Įvesta naujų elementų, kurie laipsniškai pradėjo naikinti pirminį ordalijų pobūdį. Naujųjų laikų socialinė raida, kanonų teisės diegimas bylos faktų tyrimo procesas spartino ordalijų nykimą.

5. Ordalijų pobūdis Lietuvos teismų procesuose

Lietuvos teisės šaltiniuose, pavyzdžiui, 1387 m. Jogailos žemės privilegijoje, o ir vėlesniuose – 1468 m. Kazimiero teisyne, 1529 m. I LDK Statute teisminiai bandymai kaip įrodymų rūšis neminimi (čia turima omeny tik etninės lietuvių žemės). Priešais, kaip sąlyginė ordalijų rūšis, turėjo svarbų vaidmenį senovės Lietuvos teismo procese. Ji buvo plačiai taikoma visuose LDK Statutuose kaip viena iš įrodymo rūšių. Dvikova Lietuvos teisės istorijai žinoma nuo XVI a., kai 1588 m. Statute buvo uždrausta ir nustatyta bausmė. Remiantis šio Statuto 11 skyriaus 14 str., daroma prielaida, kad dvikovos teismo procese galėjo būti ir anksčiau, tačiau jokių rašytinių šaltinių apie tai kol kas neaptikta [24, p. 47.]. Rašytiniai duomenys yra išlikę apie teisminių bandymų taikymo atvejus, kurie užfiksuoti jau įsigalėjus krikščionybei, XVI a. raganų procesų bylose. Iš turimų duomenų galima daryti išvadą, kad ordalijos (jas daugiausia siejant su teisminiais bandymais) Lietuvos paprotinės teisės procese buvo nežinomos. Išlikusiuose teisės šaltiniuose jos visai neminimos, ir tik vienintelė priešais buvo gana įsitvirtinusi teisminių įrodymų sistemoje.

Atsižvelgdami į dievų teismų iracionalų pobūdį, pražūtingus bandymų padarinius proceso šalims, galėtume teigti, kad senoji Lietuvos teisė, palyginti su kitomis to meto Europos šalimis, buvo pažangesnė. Ypač tai patvirtina gretimų šalių pavyzdžiai – Lenkijoje Lenkų tiesoje (XIII a.) minima tiek priešais, tiek dvikova, tiek teisminiai bandymai. Panaši padėtis ir Rusijoje (Rusų tiesa, IX a.). Joje, anot S. Pachmano, atskiros ordalijų rūšys taikytos iki XVII amžiaus. Centrinėje Europoje ordalijos buvo itin paplitusios slavų kraštuose. Čekijos teisės šaltiniai XIII a. Dievo teismams skyrė itin daug dėmesio, o tai rodo jų taikymo mastą (Statuta Ducis Ottonis, 1229 m., Kniha Rožmberska, XIII a.), ir tik XIII a. Majestas Carolina (1355 m.) ima drausti šiuos parodymus. Visi minėti teisės šaltiniai susiformavimo daugmaž tuo pačiu metu kaip ir žinomi Lietuvos seniausios teisės aktai. Reikia pabrėžti, kad pirmieji Lietuvos teisės šaltiniai buvo paveikti paprotinės teisės, kurios stipri įtaka jaučiama ir LDK Statutuose. Vadinasi, jeigu ordalijos būtų žinomos paprotinėje teisėje, tai jau bent ankstyvuosiuose Lietuvos teisės aktuose turėjo būti įtvirtintos kaip teisminiai įrodymai.

Kodėl ordalijos nėra minimos Lietuvos seniausiuose teisyneuose, kai gretimose tautose tai buvo svarbi įrodymų rūšis, ir ar iš viso jos buvo žinomos lietuvių paprotinėje teisėje, atsakyti sunku dėl šių priežasčių.

Visų pirma – trūksta pirminių šaltinių – tiek teisės aktų, tiek kronikų. Beveik visi rašytiniai teisės aktai yra tik iš krikščioniškojo laikotarpio po 1387 metų. Apie prieš tai buvusią teisę sprendžiame tik iš vėlesnių teisės aktų normų arba iš prūsų Pamedės teisyne (užrašytas apie XIV a.). Palyginti galime pasakyti, kad apie Dievo teismus, jų taikymo atvejus Rusijos teisėje sprendžiama tik iš Olego sutarčių su germanais, graikais ir iš Rusų tiesos, kuri yra paprotinės teisės rinkinys. Kita vertus, pirmieji žinomi LDK, prūsų teisės aktai buvo itin paveikti paprotinės teisės (ypač Pamedės teisyne). 1222 m. popiežiaus Honorijaus III archyvų dokumentuose pažymima, kad ordino riteriai atnešė į Livonijos kraštą geležies bandymus visų vietinių gyventojų dideliame siaubui ir pykčiui [3, p. 75].

Kita svarbi priežastis – vėlyvas Lietuvos krikštas. Kaip anksčiau minėta, Bažnyčia ordalijų taikymą veikė dviem kryptimis: iš pradžių ribojo kaip pagonybės atgyveną, o vėliau, suteikusi krikščioniškuosius elementus, lyg ir įteisino ir netgi skatino jų taikymą (raganų teismuose). Lietuvoje Bažnyčia ordalijas galėjo tik skatinti. Vis dėlto tokiam poveikiui palankių sąlygų nebuvo. Krikščionybė buvo priimta jau susikūrus stipriai LDK valstybei. Pradžioje silpna Bažnyčia mažai tegalėjo paveikti valstybės ir papročių formuojamą proceso teisę. Štai

ir sociologas V. Kavolis teigia: “Vėlesnio kitimo pasekmėje Lietuviai nepaveldėjo dinamiškų Viduramžių kultūros elementų (nei mistinės tradicijos, nei scholastizmo...)” [25, p. 8].

Būtent tokia viduramžių socialinė terpė buvo palanki ordalijoms, tačiau to nebuvo Lietuvoje. Toliau V. Kavolis sako: “Krikščionybė Lietuvoje tapo kultūrinančiu ir dinamišku veiksniu tik Reformacijos ir Kontrareformacijos laikotarpiu, maždaug 1540-1625 m.” [25, p. 8].

Šiuo laikotarpiu Lietuvoje vyko raganų teismų procesai. Bažnyčia, įgavusi itin svarbią reikšmę visuomeniniam gyvenimui, veikė ir teismų procesą. Ji sudarė palankias sąlygas perimti Vakarų Europoje raganų procesuose paplitusius įrodymus – teisminius bandymus, tačiau šie, įsigalėjęs inkviziciniam procesui, ėmė nykti ir ordalijas iš esmės pakeitė tortūros. Vakarų Europoje raganų procesų pradžia siejama su popiežiaus Inocento VII bule “Sumnis disiderantes”, išleista 1484 m. XII. 5, kurioje raganų procesus pavedė inkvizicijai. 1623 m. III. 20. Popiežius Grigalius XV dar kartą paskatino krikščionis persekioti raganus. Tarsi duodamas atsaką į tai, tais pačiais metais Žemaičių vyskupas J. Tiškevičius įsakė kankinti ir naikinti įtariamuosius raganavimu. XV a. Lietuvoje įsteigta inkvizicija kovoti su eretikais husitais [26, p. 16, 28].

Tokie bandymai yra užfiksuoti raganų teismų aktuose, kuriuos daugiausia rinko prof. K. Jablonskis. Raganų teismų aktai, jų anotacijos paskelbtos 1987 m. rinkinyje “Raganų teismai”, o detaliau juos nagrinėjo prof. J. Jurginis [26]. Tai miestiečių pareiškimai, skundai, dvarų ar pono (asesorių) teismų sprendimai ir pilies teismų nutarimai bei sprendimai nagrinėjant bajorų, įtartų raganavimu, bylas. Iš viso pateikti 129 dokumentai daugiaž iš visos etninės Lietuvos (mažiausiai iš Vilniaus ir Uplytės pavieta). Penkiuose iš šių dokumentų minimi ordalijų taikymo atvejai.

Dokumentai, kuriuose minimi teisminių bandymų taikymo atvejai, datuojami XVI a. pradžia – XVIII a. viduriu. Šiuo laikotarpiu Vakarų Europos teisės šaltiniuose tokių įrodymų jau beveik nebeaptiksime. XVI–XVIII a. ordalijos buvo taikytos beveik tik raganų procesuose. Šios datos tik dar kartą parodo, kad teisminiai bandymai Lietuvoje perimti tik raganų procesų laikmečiu (nuo XVI a.).

Geografiškai šie dokumentai tiesiog proporcingai atstovauja visai Lietuvai: du dokumentai iš Šiaulių ekonomijos, vienas Žemaičių pilies teismo knygos įrašas, vienas iš Breslaujos pavieta, vienas iš Alytaus miesto (kaip jau minėta, Vilniaus, Uplytės pavieta raganų teismų aktų beveik visai nerasta). Vadinasi, teisminiai bandymai, bent jau raganų bylose, buvo žinomi visuose Lietuvos regionuose.

Svarbu yra tai, kad beveik visi Dievo teismų atvejai buvo taikyti asesorių teisme. Tik 1759 m. Alytaus miesto teismo knygoje rašoma: “Apkaltintosios leva Milukienė ir jos duktė Kotryna Klibakienė buvo suimtos, 1759 m. VIII. 13 pristatytos į Alytaus vaito įstaigą, tardomos ir plukdomos vandenyje” (1759 m. VIII. 13-14) [27, p. 375].

Vadinasi, teisminiai bandymai taikyti tik žemiausiose teismo institucijose – feodalų ir miestų teismuose. Tokie teismai mažiausiai galėjo remtis teisiniais aktais, nes kunigaikščiai bajorams privilegijomis leido teisti pavaldinius savo nuožiūra, remiantis teisės aktais ir papročiais. Toks teismas galėjo daugiausia vadovautis kitais teisės šaltiniais – Magdeburgo teise, Kanonų teise, kurių normos formavosi Vakarų Europos valstybėse. Būtent taip galėjo teismo procese atsirasti dievų teismai. Tai patvirtina ir J. Jurginio duota D. Poškos citata: “Žemaičių diecezijos dvasininkija, turėdama savo rankose Varnių magdeburgiją, prieš burtininkus įvedė Mišriuosius teismus, kame nekalti žmonės pagal statuto, vadinamo Saksoniškojo, nuostatus būdavo tortūromis ir konfesantomis kankinami, remiantis jų prisipažinimais, net apkalbėjimais, deginami ant laužo” [26, p. 16]. Reikia pažymėti ir tai, kad Lietuvoje raganų teismai buvo daugiausia pasaulietiniai: 1703 m. karalius buvo įsakęs raganas teisti tik kunigams (ko iš esmės nepaisė bajorija), tačiau jau 1752 m. vyskupas A. Tiškevičius Žemaičių vyskupystės kunigų susirinkime nurodė, kad raganavimo skundus tiria kunigai, tačiau teisti gali tik pasauliečių teismai [26, p. 21].

Ypatingas yra pačių ordalijų taikymo pobūdis, procesas, kuris gerokai skiriasi nuo Vakarų Europoje taikytų ordalijų. Beveik visais žinomais atvejais taikyti tik bandymai šaltu vandeniui ir tik Šiaulių ekonomijos valdytojo vietininko P. Oižensko sprendime, kuriame pati ordalija išsamiau nėra aptarta: “...o labiausiai priimdamas domėn laisvu noru duotą viešą Ma-

rijonos prisipažinimą, liepiau atiduoti į tortūras tiek Marijoną, tiek jos mistrę Liuciją, ugnimi išbandyti” [27, p. 51].

Akte bandymas įvardijamas tortūra (kankyne). Iš esmės tai yra tikriausia ugnies ordalija, nes apie kaltę sprendžiama iš bandymo metu atsiradusių ženklų: “tikrai kad ant kūno žymias velnio dėmes, rankas nuo pečių ir kojas nuo kelių mėlynas, kruvinas, nukankintas turėjo, tad aš, iš tokių akivaizdžių įrodymų ir ženklų pažinęs tas moteris... esant svarbiausias raganas...” [27, p. 375]. Tokį ordalijos ir tortūros sutapatinimą paaiškina A. Kriščiukaitis: “Inkviziciniame procese išnykus nusivalomajai priesaikai, dvikautei ir ordalijoms, įrodymai buvo: prisipažinimas, liudytojų parodymai, daiktiniai įrodymai, o šių nepakankant – kankynės” [16, p. 3]. Taikant tortūras, taip pat kaip ir ordalijas, tikėta, kad nekaltasis Dievo pagalba iškęs ir didžiausius kankinimus. Ordalijos transformavosi į tortūras. Pateiktame pavyzdyje mes kaip tik pastebime šį reiškinį.

Iš vandens bandymų Lietuvoje dažniausiai buvo taikomas plukdymas. Skendimas įrodė nekaltumą, o plaukimas – kaltę. Įdomiausia tai, kad ordalija iš esmės jau neteko dieviškojo prado. Bandymai atliekami ne tik su įtariamaisiais, bet ir norint įrodyti bandymo tikrumą – net su liudytojais ar pašaliniais asmenimis. Štai 1615 m. VI. 17 Breslaujos pavieto vaznio K. Niečkovskio pranešime pavieto žemės teisme rašoma (A 1): “Į kuopą atvykę ponai, valdžios atstovai, norėdami įsitikinti, ar tikrai skundžiamieji kalti, juos surišo po du ir skandino ežere. Kad kaltės įrodymas būtų įtikinamesnis, valstiečiai iš savo tarpo išrinko doriausią žmogų – Jonutį Paškėną. Jį surišo ir įmetė į vandenį. Šis bematant nugrimzdo į ežero dugną, o ištraukę iš vandens valstiečiai vos ne vos atgaivino. Visiems pasidarė aišku, kad nekaltasis skęsta” [27, p. 375].

Akivaizdu, kad nėra visiškai pasitikima dieviškuoju bandymo pradų. Ieškoma racionalaus paaiškinimo pritaikant tam tikrą analogiją. Aiškiai jaučiamas ordalijų reikšmės silpnėjimas. Toks įrodymas nebėra absoliutus ir reikšmingas, o iš esmės netgi keičiantis savo esmę.

Kitas svarbus Lietuvoje taikytų ordalijų požymis – teisminių bandymų kaip įrodymų reikšmė ir taikymo sąlygos. Svarbiausia ordalijų taikymo senovės Europos teismo procese priežastis buvo tai, kad trūko kitų įrodymų, todėl teisminių bandymų rezultatai buvo absoliutūs, galutinai lemiantys bylos baigtį. Lietuvoje ordalijos kaip įrodymai turi tik papildomų įrodymų reikšmę. Vieninteliu jau minėtu atveju (1615 m. VI. 17 Breslaujos pavieto vaznio pranešime (A 1)) teisminis bandymas buvo vienintelis įrodymas, lėmęs asmens kaltumą. Vėlesniuose dokumentuose ordalijos taikymas iš esmės tik patvirtina kitų įrodymų tikslumą: 1691 m. V. 22 (A 26) byloje teisminiu bandymu tikrinamas kaltinamųjų prisipažinimas; 1692 m. IV. 28 (A 27) sutvirtino liudytojų parodymus; 1759 m. VII. 13-14 (85) po vandens bandymų buvo taikomos tortūros, kurios galutinai įrodė kaltę. Lietuvoje taikytos ordalijos savo teisine reikšme ir netgi forma neprilygo Vakarų Europoje taikytiems Dievo teismams. Tai tik dar kartą įrodo, kad jos buvo perimtos iš Vakarų Europos tik nuo XVI–XVII amžiaus. Šį teiginį patvirtina ir tai, kad ordalijos taikytos iš esmės tik valstiečiams. Raganų procesuose Lietuvoje buvo kaltinami ir bajorai, tačiau jų atžvilgiu tokių įrodymų nenaudota. Europoje iš pradžių ordalijos taikytos be apribojimų, bet kokiam luomui, vėliau tik nelaisvų asmenų atžvilgiu.

Remiantis pateiktais pavyzdžiais ir esamais duomenimis, tikslingiausia būtų teigti, jog teisminiai bandymai Lietuvoje buvo epizodinis reiškinys. Jie taikyti tik raganavimo bylose, kurių mastas Lietuvoje buvo daug mažesnis nei Vakarų Europoje (XIII–XIX a. Vakarų Europoje inkvizicijos nuosprendžiais nuteista sudeginti 9-12 mln. žmonių) [28, p. 473]. Tokią prielaidą patvirtina gausūs priesaikos taikymo atvejai. V. Raudeliūnas nurodo, kad ši įrodymų rūšis buvo itin svarbi Lietuvos teisėje XIII–XV a. pradžioje. Plačiąja prasme ordalija galime laikyti dvi taikytas priesaikos rūšis: kaltinamąją ir išteisinamąją. Priesaikos davimo ceremonijos vieta beveik tokia pati kaip Europoje [29, p. 52-56]. Reikia atkreipti dėmesį į prūsų paprotinės teisės šaltinį – Pamedės teisyną (1340 m.), kuriame priesaika buvo įvardyta kaip dažniausiai taikytas įrodymas. Buvo žinoma išteisinamoji ir kaltinamoji priesaika. Priesaika kaip ordalija galėjo būti seniai pakeitusi teisminius bandymus. Vakarų Europoje kaip tik vėlesniuose teisės šaltiniuose ordalijas keitė priesaika.

Išvados

1. Visos ordalijos buvo susietos su dieviškuoju pradū, tikėjimu, kad dievai tiesiogiai turi įtakos teisingumui. Tokį tikėjimą lėmė ordalijų formavimosi laikotarpis – bendruomeninė santvarka. Dieviškasis pradus laikytinas svarbiausiu ordalijų požymiu, įvirtinančiu šių įrodymų absoliutumą.
2. Ordalijų sąvoka teisės istorikų darbuose dažniausiai tapatinama tik su teisminiais bandymais. Įsigilinus į ordalijų sąvoką, paaiškėja, kad jų samprata turėtų būti praplėsta, ir plačiau prasme apimtų priesaiką ir dvikovą, nes jose taip pat dominuoja dieviškasis pradus ir išbandymo elementas.
3. Visos ordalijų rūšys paplitusios daugumos pasaulio tautų teisės papročiuose ir teisyuose. Labiausiai ordalijos išplėtotos germanų, frankų, senovės Indijos, Babilono teisėje. Ankstyvųjų viduramžių Europos teisės šaltiniuose gana detalai reglamentuotos ordalijų taikymo sąlygos. Tai rodo, kad ordalijos galėjo būti dažnai taikomos. Teisminiai bandymai, dvikova ir priesaika senovės teismo procese buvo pagrindinė teisingumo vykdymo garantija, nes tik jas taikant buvo įmanoma greitai ir teisingai išspręsti pačią neaiškiausią bylą.
4. Išlikusiuose Lietuvos teisės šaltiniuose ordalijos, išskyrus priesaiką ir iš dalies dvikovą, neminimos. Teisminiai bandymai į Lietuvą atėjo kartu su raganų teismais iš Vakarų Europos, perėmus Magdeburgo miesto, Saksų veidrodis ir kitą teisę. Yra žinoma keletas išlikusių XVI–XVII a. raganų teismų dokumentų, iš kurių matyti, kad ordalijos Lietuvoje nebeturėjo absoliučią įrodymų galią.
5. Ordalijų ilgaamžiškumą iki pat XVII a. (Anglijoje jos oficialiai panaikintos tik 1819 m.) lėmė tai, kad ši įrodymų rūšis susiformavo kuriant paprotinę teisę ir dėl tvirtų tradicijų jos pateko į vėlesnius rašytinius šaltinius. Ordalijų esmė visiškai atitiko viduramžių pasaulėžiūrą, kur Dievas yra imanentinis, todėl dalyvauja ir žmogaus veikloje. Krikščionybė dievų teismus perėmė ankstyvaisiais viduramžiais, suteikė jiems krikščioniškąjį pavidalą ir tik praradusi pasaulietinę valdžią griežtai uždraudė juos taikyti. Raganų teismuose taikyti Dievo teismai iš esmės buvo praradę savo pirmykštę formą ir reikšmę. Katalikų bažnyčia XIII a. ėmė formuoti naują, pažangesnę inkvizicinę teismo procesą, kuriame ordalijas pakeitė tortūros.

LITERATŪRA

1. **Пахман С.** О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом ихъ развитии. – Москва, 1851.
2. **Grimm J.** Deutsche Rechtsaltertümer. – Göttingen, 1854.
3. **Nottarp H.** Gottesurteilstudien. – München, 1956.
4. **Maksimaitis M.** Teisminiai įrodymai ir antgamtinės jėgos // Socialistinė teisė. 1987. Nr. 1.
5. **Пост А. Т.** Зачатки государственных и правовых отношений. – Москва, 1901.
6. **Хрестоматия** памятников феодального государства и права стран Европы. – Москва, 1961.
7. **Helbing F., Bauer M.** Die Tortur. – Berlin, 1926.
8. **Kries A.** Der Beweis im Strafprozess des Mittelalters. – Berlin, 1878.
9. **Сергеевич В.** Лекции и исследования по древней истории русского права. – С. Петербург, 1894.
10. **Köbler G.** Juristisches Wörterbuch. – Berlin, 1991.
11. **Karsavinas L.** Europos kultūros istorija. T. 1 – V., 1991.
12. **Baldwin J. W.** Viduramžių kultūra. – V., 1996.
13. **Берман Т.** Западная традиция права: эпоха формирования. – Москва, 1994.
14. **Karsavinas L.** Europos kultūros istorija. T. 2. – V., 1994.
15. **Фойницкий И. Я.** Курс уголовного судопроизводства. – С. Петербург. Т. 1. 1895.

16. **Kriščiukaitis A.** Baudžiamojo proceso paskaitos. – K., 1928.
17. **Hattenhauer H.** Europäische Rechtgeschichte. – Heidelberg, 1994.
18. **Ковалевский М.** Современный обычий и древний закон. – Москва, 1886.
19. **Хрестоматия** по всеобщей истории государства и права. – Москва, 1994.
20. **Koschaker P.** Ein altassyrischen Rechtsbuch. – Berlin, 1922.
21. **Padoch J.** Geschichte des altorientalischen Rechtes. – München, 1946.
22. **Leonas P.** Teisės filosofijos istorija. – V., 1995.
23. **Лохвицкий А.** Значение Божихъ судов // Отечественные записки. 1887. Т. 112. Кн. 2.
24. **Palskys E.** Viduramžių ordalijos // Socialistinė teisė. 1980. Nr. 3.
25. **Kavolis V.** Krikščionybė Lietuvoje-600 // Akiračiai. 1987. Nr. 6.
26. **Jurginis J.** Raganų gaudymo šimtmetis. – V., 1984.
27. **Jablonskis K., Jasas R.** Raganų teismai Lietuvoje. – V., 1987.
28. **LTE.** –V., 1978. Т. 4.
29. **Raudeliūnas V.** Priesaika kaip įrodymas senojoje Lietuvos teisėje // Socialistinė teisė. 1974. Nr. 1.

Ordeals in the Ancient Trial

G. Šapoka

Assistant of the Lithuanian Academy of Law

SUMMARY

The topic of the article has not been studied sufficiently in the works of the law historians. More exhaustive studies on this issue were started at the end of the 19th century. German scientists J. Grimm, V. Schlagelweit and H. Nottarp conducted more extensive studies of ordeals as trial evidence. Most frequently this trial evidence is presented as most irrational evidence in the history of the criminal case. The author willing to justify certain rationality of evidence has studied the concept of ordeals and its evolution, the prerequisites for emergence of the trial evidence and its distribution. Special focus is laid on the special character of ordeals in the legal proceedings of Lithuania. Basing mostly on 16th-18th century legal acts collected by K. Jablonskis and the surviving law sources, a conclusion has been made that ordeals in Lithuania in the essence have been taken over from the Western European legal acts especially from the Magdeburg City Rights. It has been observed that ordeals applicable in Lithuania had lost their primary form and meaning.

